

بینا منورہ

@mirzaehaa

روبیکا روبینو ایتا

کهن دژ سکسار، آخرین پناه میرزا کوچک خان^۱

پژوهش و نگارش: مرتضی سخایی - ۱۷ آبان ماه ۱۴۰۰ خورشیدی

The collage consists of two main parts. On the left is a scan of a historical newspaper page from 'Iran' (۱۳۰۰), dated ۲۸ آبان ۱۳۰۰. The main headline on the newspaper is 'محاصره میرزا کوچک خان' (Siege of Mirza Kuchak Khan) and 'قلکراف زنجان که روز گذشته واحد شده مشر است کمز میرزا کوچک خان در قلعه (رودخان) که از توابع فومن است محصور قوای روسی است' (The commander of Zangeneh, Mirza Kuchak Khan, has become a unit in the (Rudkhan) fort, which is a sub-district of Fومن, and is besieged by Russian forces). The newspaper also includes a table of contents and various news items. On the right is a modern graphic with a dark background and a large, stylized title 'میرزایی‌ها' (Mirzaiyas) in white and yellow. Below the title is the subtitle 'محاصره میرزا کوچک خان در کهن دژ سکسار (قلعه رودخان) در تاریخ ۲۷ مهر ۱۳۰۰ خورشیدی'. At the bottom of the graphic, it says 'منبع: روزنامه ایران، ۲۸ میزان (مهر) ۱۳۰۰، ص ۳'. The graphic also features a watermark '@mirzaeihaa' and 'روسیکا روییسا'.

این مطلب، بخش نخست مقاله پذیرفته شده اینجانب (ارائه بصورت سخنرانی و چاپ) در «همایش بین المللی بازتابهای داخلی و بین المللی جنبش جنگل» است که در تاریخ ۲۴ آذر ۱۴۰۰ در پژوهشکده گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان برگزار گردید.

مقدمه

جنبش جنگل در گستره سرزمینی استان گیلان رشد و نمو کرده، بالیده و خاتمه یافته است. این جنبش در پاره‌ای از موارد نیز، بنا به ضرورت و اقتضای زمانی، به خارج از مرزهای فعلی گیلان کشیده شده است. چه آنجا که شهر تنکابن (شهسوار سابق) در شرق گیلان محل جنگ‌های پارتیزانی نهضت جنگل بوده و چه آنجا که شهر تفلیس در کشور گرجستان فعلی و یا شهر باکو در کشور جمهوری آذربایجان فعلی، برای مدتی محل حضور میرزا کوچک خان بوده است و از همین رو گردنه‌های گیلوان واقع در شهر خلخال استان اردبیل که نقطه پایان این نهضت بوده است.

پر واضح است که مجاهدان جنگل، همواره نقاط ثقل این گستره را با پای پیاده می‌پیموده‌اند. چه آنجا که میرزا، خود را از مسیر تنکابن به رودبار رسانده و با گذشتن از سفید رود وارد جنگلهای شفت و بعد فومن شده و از مسیر بیلاق مته‌خونی [= mata xūni] در منطقه

قله‌روخون به کوه‌های شولم رسیده و نهایتاً در زیدق^۲ [= zidəgh] به یاران خود ملحق می‌شود و چه اینکه از مسیر بیلاق دزدبن [= dəzda bən] در گشته‌روخون^۳ فومن به روستای فوشه در منطقه قله‌روخون می‌آمده و از آنجا راهی فومن می‌شده است.

بدنه متن

۱. استفاده نظامی از کهن دژ سَکسار گیلان توسط نهضت جنگل و میرزا کوچک خان جنگلی

منطقه باستانی قله‌روخون و کهن دژ سَکسار در شاهراه ارتباطی جنوب به شمال گیلان قرار گرفته است و استفاده دفاعی و نظامی از این دژ با نظر به موقعیت سوق‌الجیشی آن، رفتاری معقولانه به نظر می‌رسد.

^۲ در حال حاضر «زیده»

^۳ در حال حاضر «گشت‌رودخان»

۱/۱. تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی و نقلهای سینه به سینه اهالی و بومیان این منطقه، پر است از روایتهای بکر و ناب از حضور شخص میرزا کوچک خان و یارانش در این منطقه. «ناگفته‌هایی درباره‌ی حضور میرزا کوچک خان جنگلی در منطقه قلّه‌روخون و کهن دژ سکسار» عنوان مطلبی از نگارنده است که طی آن برای اولین بار روایتهای شفاهی از حضور شخص میرزا کوچک خان و مجاهدان نهضت جنگل در این منطقه حساس جمع‌آوری گردیده است. این مطلب در روز سه شنبه به تاریخ ۱۳۹۹/۰۹/۱۱ در دو هفته نامه‌ی اعجاز قلم، سال سوم، شماره ۶۸، ص ۴ به چاپ رسیده است. با رجوع به این گزارش میدانی، خلاء پژوهشی موجود در مورد حضور میرزا کوچک خان در منطقه قلّه‌روخون و کهن دژ سکسار گیلان پاسخی در خور توجه خواهند یافت. اهم موارد این گزارش به شرح زیر است (سخایی، ۱۳۹۹، ص. ۳) :

- علاوه بر اینکه شخص میرزا کوچک خان در منطقه باستانی قلّه‌روخون و کهن دژ سکسار حضور داشته، حتی در روستاهای حیدرلات و فوشه^۴ دو جنگ پارتیزانی، بر علیه نیروهای روس به طور مستقیم به فرماندهی میرزا کوچک خان جنگلی صورت پذیرفته است.

- **علی‌ار شکوری، یحیی نیازی و نصرت نظری** از مجاهدان قلّه‌روخونی میرزا کوچک خان بودند. از همین رو یکی دیگر از اهالی قلّه‌روخون به نام **یدالله یوسفی** به عنوان امین مالی میرزا در منطقه بوده است.

- یک روایت خاکستری نیز در اذهان اهالی منطقه قلّه‌روخون به ثبت رسیده است. بر اساس این روایت افرادی که خود را منتسب به نهضت جنگل می‌کردند جهت پیدا نمودن گنج و دفینه به کهن دژ سکسار مراجعه کرده و حتی دفینه‌ای نیز

^۴ حیدرلات و فوشه به ترتیب در آبریزهای سمت راستی و چپی ارتفاعات منطقه قلّه‌روخون قرار دارند. این دو روستا به اضافه‌ی روستای قلّه‌روخون تشکیل دهنده منطقه یا جلگه قلّه‌روخون می‌باشند.

یافته‌اند. با توجه به نوع اقدامات افراد مورد نظر در این روایت و نظر به مسبوق به سابقه بودن حضور افرادی با شکل و شمایل جنگلیها و اقدامات مخرب آنها در جهت تخریب نهضت جنگل، به نظر می‌رسد که افراد اشاره شده در این روایت از گروه موسوم به «**منگلی‌ها**» بوده‌اند.

۲/۱. تاریخ مکتوب

- ابراهیم فخرایی در کتاب سترگ سردار جنگل تنها در یکجا از منطقه قلّه‌روخون نام برده و در همان یکجا هم از عنوان کلی «**ارتفاعات قلعه‌رودخان**» استفاده کرده که قابل ردگیری و راستی‌آزمایی نیست. وی از دستگیری‌اش توسط تفنگچی‌های میرزا یوسف‌خان شبان در ارتفاعات منطقه قلّه‌روخون اینچنین یاد کرده است:

روبیکا روبینو ایتا

میرزا محمدعلی خمّامی^۵ نیز همراه نگارنده
[= ابراهیم فخرایی] در ارتفاعات قلعه رودخان
(شفت) [منطقه قلّه‌روخون در فومن]
بدست تفنگچی‌های میرزا یوسف‌خان شبان
دستگیر و بقریه شالماء و امامزاده ابراهیم اعزام
و تحت نظر قرار گرفتیم (فخرایی، ۱۳۶۶، ص. ۳۸۶-
۳۸۷)

هرچند که در سند بالا به استفاده از کهن دژ سکسار توسط
نهضت جنگل و حضور میرزا کوچک خان در منطقه باستانی
قلّه‌روخون اشاره ای نگردیده است اما به طور کلی نمی‌توان
آن را مردود دانست. از همین رو ...

^۵ «میرزا محمدعلی خمّامی» معروف به «محمدعلی گیلک»، «وزیر فوآند
عامه» و یا به تعبیر امروزی «خدمات عمومی» نهضت جنگل بود و خود کتابی تحت
عنوان «تاریخ انقلاب جنگل» دارد. در کتاب ایشان، ماجرای دستگیری او و فخرایی
توسط تفنگداران میرزا یوسف خان شبان در بیلاقات منطقه‌ی قلّه‌روخون به چشم
نمی‌خورد!

- «محاصره میرزا کوچک خان» عنوان مطلبی است که در صفحه سوم روزنامه ایران به تاریخ ۲۸ میزان (مهر) ۱۳۰۰ خورشیدی به چاپ رسیده است. این مطلب، گزارشی از «تلگراف زنجان» به آن روزنامه در روز گذشته‌اش یعنی ۲۷ مهر ۱۳۰۰ خورشیدی بوده است. در این مطلب آمده است:

تلگراف زنجان که روز گذشته واصل شده
مشعر است که میرزا کوچک خان در قلعه
(رودخان) که از توابع فومن است محصور قوای
دولتی گردیده است. (محاصره میرزا کوچک خان،
۱۳۰۰، ص. ۳)

بر اساس این سند میرزا کوچک خان در تاریخ
۱۳۰۰/۰۷/۲۷ خورشیدی در کهن دژ سکسار مورد محاصره
قوای دولتی قرار گرفته است. چهل و چهار روز بعد از این
محاصره نظامی، این بزرگمرد تاریخ در گردنه‌های گیلوان در
خلخال به شهادت می‌رسد. این سند گویای این است که

میرزا از کهن دژ سَکسار به عنوان آخرین سنگر و پناهگاه استفاده نموده است.

صادق مهنوش، نیز به پنهان نمودن اسلحه و مهمات نهضت جنگل در کهن دژ سَکسار اشاره نموده است. در مطلب «**سید جلال چمنی**» به قلم مهنوش که در صفحه سوم، روزنامه سایبان، سال نهم، شماره ۱۸۴، به تاریخ ۱۰ خرداد ۱۳۳۹ خورشیدی، (چاپ و منتشر شده در رشت) نوشته شده است:

مرحوم میرزا کوچک خان نیز در موقع اضطرار تفنگها و مهمات و خزائن جنگل را در این بنا [کهن دژ سَکسار] مدفون می‌نموده است. چنانچه سید جلال چمنی پس از اینکه بمعیت علی اصغر گروهبان محافظ خود از تهران فرار کرد بلباس دروایش ملبس شده از طریق طارم و زنجان به قلعه رودخان [کهن دژ سَکسار] آمده اسلحه و مهمات مخفی شده را

بیرون آورده ساخلوی ماسوله و چمن و مناره
بازار را خلع سلاح نموده است. (مهرنوش، ۱۳۳۹،
ص. ۳).

سرلشکر محمد صادق کوپال، آجودان مخصوص
رضا خان در سفر به رشت بوده است. بیست و نه سال بعد از
این رویداد، یعنی در سال ۱۳۲۹ در شماره‌های ۶۸ تا ۷۳
مجله خواندنی‌ها، مطلبی به نام «**چگونه انقلاب گیلان
خاموش شد؟**» به چاپ رسید که در واقع روزشمار [=]
کرونولوژی = Chronology] این رویداد مهم به قلم
کوپال بوده است.

در این کرونولوژی به وقایع تاریخ ۱۷ مهر تا ۳۰ آبان سال
۱۳۰۰ خورشیدی به صورت پی در پی و با وقفه‌ای ۱۴ روزه
به وقایع روز ۱۴ آذر آن سال پرداخته شده است.
از نکات قابل تأمل در این کرونولوژی این است که
خالوقربان در روز چهارشنبه ۱۹ مهر (قبل از شهادت میرزا

کوچک خان و در زمان تسلیم شدنش به رضاخان) در یک روز بارانی در امام زاده هاشم گیلان درجه سرهنگی از وی دریافت می‌کند و نکته دیگر اینکه سه روز پس از شهادت میرزا کوچک خان، به طور دقیق در عصر روز دوشنبه ۱۴ آذر ۱۳۰۰ خورشیدی تلگراف شهادت میرزا به وزارت جنگ در تهران رسید.

کوپال در رویدادهای ۲۷ مهر ۱۳۰۰ (همزمان با محاصره میرزا کوچک خان در کهن دژ سکسار) اشاره نموده که رضاخان سفری به «بازارجمعه» واقع در پنج کیلومتری فومن داشته و پس از مراجعه به رشت، با نمایندگان میرزا کوچک خان ملاقات داشته است. رضاخان به نمایندگان میرزا اعلام داشته که روز بعد یعنی مورخه ۱۳۰۰/۰۷/۲۸ میرزا خود را تسلیم نماید تا نهضت جنگل به طور آبرومندانه‌ای خاتمه پیدا کند! (کوپال، ۱۳۲۹، ص. ۷۶).

به نظر می‌رسد میرزا کوچک خان با اعزام نماینده از جانب خود برای دیدار با رضاخان می‌خواست از وضعیت و چند و

چون حضور رضاخان در گیلان باخبر شود. در رویدادهای روز جمعه ۲۸ مهر نیز مجدداً ملاقاتی بین نمایندگان میرزا با رضا خان در محل نظمیه رشت (محلۀ پل عراق فعلی در شهر رشت. به نقل از «سردار جنگل»، صفحه ۴۰۰) صورت گرفت. به رضاخان خبر رسید که میرزا با اعزام نماینده قصد داشته زمان بخرد تا بتواند مسیر ماسوله به فومن را در اختیار بگیرد که البته موفق هم بوده است. رضا خان دستور حبس نمایندگان میرزا را صادر می‌کند(همان).

زنجان در آن ایام، جزو استان یکم^۶ بوده است. بنابراین طبیعی است که، قوای دولتی زنجان، نیز وارد معرکه شوند و کهن دژ سکسار که در مرز زنجان با گیلان قرار دارد^۷ را مورد محاصره قرار دهند. حتی سعدالله درویش، رئیس مجاهدین نظامی نهضت جنگل نیز در این مقطع زمانی، شاهد حضور

^۶ شامل استانهای فعلی گیلان و زنجان

^۷ منطقه باستانی قلّه‌روخون که کهن دژ سکسار را در خود جای داده است، در ارتفاعات، با روستای سیاه مَزگی در شهرستان شفت و شهرستان طارم به مرکزیت آب بر در استان زنجان هم مرز است.

قوای دولتی زنجان بوده است و با تلگرافی به سردار سپه خواسته بود تا این قوا به محل اولیه خود برگردند. متأسفانه این تلگراف هیچوقت وصول نشد و آنها توانستند پس از محاصره و فراری دادن میرزا از کهن دژ سکسار از راه جنگل خود را به ماسوله رسانده و پس از سرازیر شدن از ماسوله با نیروهای نعمت‌الله آلیانی درگیر شوند. (درویش، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۹).

در گزارشی از روزنامهٔ تایمز لندن، مطالب دیگری در مورد شبهای ۲۷ و ۲۸ مهر ۱۳۰۰ خورشیدی بدست می‌آید. روزنامهٔ تایمز لندن به تاریخ ۲۶ اکتبر ۱۹۲۱ (مصادف با ۴ آبان ۱۳۰۰ خورشیدی)^۸ در گزارشی که دو روز قبل یعنی ۲۴ اکتبر مصادف با ۲ آبان بدستشان رسیده، نوشته است:

PERSIAN INSURGENT IN FLIGHT FOREST STRONGHOLD CAPTURED

^۸ این تاریخ از طریق سایت www.time.ir استخراج گردیده است.

**(FROM OUR SPECIAL
CORRESPONDENT IN THE
MIDDLE EAST.)
TEHRAN, Oct.24.**

Kutchik khan, whose principal lieutenants have surrendered after quarreling with him, has been making a last desperate stand in the jungle. He twice counter attacked Resht by night on the **19th and 20th**, but was repulsed and pursued. **Yesterday, after heavy fighting, the Sardar Sipah's Cossacks captured his women and his forest stronghold and kutchik khan fled to Talish.** If this success be continued Enzeli shod be occupied to-day and communication between Tehran

and Baku reopened shortly.

(PERSIAN INSURGENT IN FLIGHT ; FOREST
STRONGHOLD CAPTURED, 1921)

شورش‌های ایرانی، فرار کرد؛ دژ جنگلی تسخیر
شد

از همکاران ویژه‌ی ما در خاورمیانه - تهران:
۲۴ اکتبر

کوچک خان، کسی که افسران اصلی او تسلیم
شده‌اند. پس از یک درگیری شدید با او، آخرین
ایستادگی ناامیدانه را در جنگل انجام داده است.

او دوبار در روزهای نوزدهم و بیستم [= مصادف

با ۲۷ و ۲۸ مهر ۱۳۰۰ خورشیدی] شبانه

به رشت حمله کرد، اما دفع شد و تحت تعقیب

قرار گرفت. دیروز، پس از درگیری شدید،

قزاق‌های سردار سپه، زنان او را به

اسارت گرفتند، دژ جنگلی او را تصرف

کردند و کوچک خان به تالش گریخت.

در صورت تداوم این پیروزی، انزلی امروز اشغال می‌شود و به زودی ارتباط تهران و باکو بازگشایی می‌گردد.

بنابراین به نظر می‌رسد آخرین سنگر و مخفیگاه نهضت جنگل، کهن دژ سکسار یا به تعبیر روزنامهٔ تایمز «دژ جنگلی = **FOREST STRONGHOLD**» بوده است. بر اساس این گزارش در شبهای ۲۷ و ۲۸ مهر ۱۳۰۰ خورشیدی، دوبار به شهر رشت حمله شده است که به نظر می‌رسد یاران نهضت جنگل برای آزادسازی نمایندگان اعزامی در بندشان^۹ عملیات چریکی را به شهر رشت نیز کشانده‌اند.

@mirzaeihaa

روبیکا روبینو ایتا

^۹ محمدعلی گیلک مشهور به محمدعلی خمایی و عبدالحسین شفائی

چون وحوش در آن قلعه تواله و تناسل مینمایند لذا از ریاست باستان شناسی تقاضا شد شرحی بعنوان استانه‌داری رشت مرقوم دارند که بوسیله ژاندارم موجبات حرکت نگارنده فراهم آید تا از بنای قلعه، عکس برداری و تحقیق شود

هر چند مالک آن سامان مدعی بود کاشی‌هایی بوسیله درویش به عمل آمده ولی شایع بود اخیراً که منطقه مزبور بمنظور احداث باغ چائی زیر و رو میشود دیکی مملو از طلاهای عهد قدیم در آنجا کشف شده که حیف و میلی شده است

(قید) این دیک سرپوشی پیچی از چسبن داشته است

مرحوم میرزا کوچک نیز در موقع اضطرار تفنگ‌ها و مهمات و خزاین جنگل را در این بنا مدفون مینموده است

چنانچه سید جلال چمنی پس از اینکه بمیت‌علی اصغر گروهبان محافظ خود از تهران فرار کرد بلباس درویش ملبس شده از طریق طارم و زنجان به قلعه رودخان آمده اسلحه و مهمات مخفی شده را بیرون آورده ساخلموی، مأسوله و چمن و مناره بازار را خلع سلاح نموده است

تاتام

(۰۶)

سال نهم شماره ۱۸۴ خرداد ۱۳۳۹

روسیکا روبینو ایستا @mirzaeihaa

سید جلال چمنی ۰۶

نویسنده: صادق مهرنوش

منبع: روزنامه سایبان، سال نهم، شماره ۱۸۲

سه شنبه ۱۰ خرداد ماه ۱۳۳۹ خورشیدی

کهن دژ شکسار کیلان (قلعه رودخان)

مهرنوش، صادق. سید جلال چمنی. روزنامه سایبان. سال نهم. شماره ۱۸۴. ۱۰ خرداد ۱۳۳۹. ص ۳

روزنامه تایمز لندن. ۲۶ اکتبر ۱۹۲۱

(1921). *PERSIAN INSURGENT IN FLIGHT ;
FOREST STRONGHOLD CAPTURED*. London:
The Times Newspaper ; 26 Oct 1921.

درویش، سعد الله. (۱۳۸۹). *خاطرات سعداله خان درویش*. تهران: مؤسسه
مطالعات تاریخ معاصر ایران.

سخایی، مرتضی. (۱۳۹۹). *ناگفته‌هایی درباره حضور میرزا کوچک خان جنگلی
در منطقه قلّه روخون و کهن دژ سکسار*. فومن: دو هفته نامه اعجاز قلم،
سال سوم، شماره ۶۸، سه شنبه ۱۱ آذرماه ۱۳۹۹.

فخرایی، ابراهیم. (۱۳۶۶). *سردار جنگل (میرزا کوچک خان)*. تهران: جاویدان.

کوپال، محمد صادق. (۱۳۲۹). *انقلاب جنگل چگونه خاموش شد؟*. تهران: مجله
خوانیها، سال دهم، شماره ۷۰.

(۱۳۰۰). *محاصره میرزا کوچک خان*. تهران: روزنامه ایران، ۲۸ میزان (مهر)
۱۳۰۰، ص ۳.

مهرنوش، صادق. (۱۳۳۹). *سید جلال چمنی*. رشت: روزنامه سایبان، سال نهم،
شماره ۱۸۴، ۱۰ خرداد ۱۳۳۹.

میرزا ایتا

@mirzaeihaa

روبیکا روبینو ایتا